

ALBERTI OG FÆNGSLET 1910

INTRODUKTION

Peter Adler Alberti var justitsminister fra 1901 til 1908. Desuden var Alberti formand for Den Sjællandske Bondestands Sparekasse og for Danske Landmænds Smørekseport-Forening. Her forfalskede han regnskaber for millioner; penge han forsøgte at vinde tilbage ved at spekulere i guldmineaktier. Men investeringerne slog fejl, og som en sidste udvej lånte Alberti af statskassen - et lån, som han endte med ikke at kunne betale tilbage. Han meldte sig selv for falsk og bedrageri til ca. 15 millioner kroner, hvilket svarede til 1/5 af Statens budget det år. I 1910 fik han en dom på 8 år, som han kom til Horsens den 20. december 1910 for at afsone. I 1912 kom han til Vridsløselille, hvor han afsonede resten af sin straf.

FAMILIEN

Peter Adler Albertis forældre, C.C. Alberti og Albertine, kom fra Sønderjylland. De tog til København, hvor faderen blev sagfører og senere folketingsmand for bondepartiet Venstre. Han var umådeligt populær blandt bønderne og var i 1856 med til at stifte Den Sjællandske Bondestands Sparekasse.

Alberti var den yngste af tre søskende. Det var ham, som fulgte i farens fodspor. Broren Carl blev apoteker, men forsøgte sig som forretningsmand, hvilket slog grueligt fejl, og han endte med at begå selvmord. Den ældste, var søsteren Sophie. Hun arbejdede gennem en menneskealder for Kvindelig Læseforening, og var drivkraften bag foreningens store succes.

Sophie var også drivkraften bag familiens sammenhold. Alle, bortset fra Carl, boede i mange år i samme ejendom, "Det Albertiske Familiepalæ" i Ny Vestergade. På 1. etage boede forældrene med Sophie, som aldrig giftede sig, og på 2. etage boede Alberti. Han boede der med sin første hustru, Eugenie, og datteren Elise, og efter skilsmissen fra Eugenie, alene med datteren. Først da Alberti, meget imod Sophies ønske, giftede sig for anden gang med den fraskilte Victoria Bendix, flyttede han med den nye familie til Sct. Annæ Plads.

Albertis familie havde et stærkt sammenhold, hvilket blandt andet kommer til udtryk i familiens mange kælenavne. Alberti var "Bror Adler", Albertine "Kluk", Sophie "Suppe", Elise "La" eller "Lax", Eugenie "Øsse" og Victoria "Thora".

Albertine Sophie Frederikke Alberti

Vi ved ikke meget om Peter Adler Albertis forhold til moren Albertine, men fra et brev hun skrev til sin mand, ved vi, at forældrene var ambitiøse på hans vegne. Her står der at: "... du vil blive tilfreds med din

søn, der hele tiden arbejder flittigt og ikke bryder sig om andet.” Moren var nært knyttet til børnene også efter, de blev voksne. Hun delte lejlighed med Sophie, og Alberti boede i lejligheden ovenover. Barnebarnet Elise kom hos hende og Sophie hver dag efter skole, hvor de spillede spil og læste bøger.

Christian Carl Alberti

Peter Adler Albertis far blev også kaldt Gamle Alberti eller Bondevennen. Han var overretsprokurator og blev efter grundlovens indførelse i 1849 valgt ind i Folketinget for Venstre. Gamle Alberti var utrolig populær blandt de sjællandske bønder. Han førte ofte deres retssager, og han var med til at stifte deres egen sparekasse: Den Sjællandske Bondestands Sparekasse. Da han døde, var specielt Sophie meget bevæget og sørgede over sin far, idet ”den Tid, man er sammen med sin Fader er den dejligste.” Hvordan Alberti huskede sin far, ved vi ikke.

Sophie Alberti

Peter Adler Albertis søster Mathilde Elise Sophie Alberti var politisk engageret og var fra 1891 til 1929 formand for ”Kvindelig Læseforening”. Sophie havde en stor indflydelse i familien. Hun giftede sig aldrig og boede med forældrene til deres død. Efter Albertis skilsmisse fra Eugenie, tog hun sig af deres datter Elise hver dag efter skole, og hun hjalp Alberti i hans arbejde som minister. Hun var meget stolt af Alberti, som hun sammenlignede med faderen. Han var: ”... kommen Faders saa udpræget frisindede Anskuelse nær om end paa Nutidsvis.” Da Alberti blev arresteret, prøvede Sophie at bortforklare hans handlinger som sindssyge. Da han kom i fængsel, skrev hun til ham og kom jævnligt på besøg.

Mens Alberti sad i Vridsløselille, arbejdede Sophie i 1914 for at få ham benådet og løsladt før tid, da hun frygtede, at han ellers ville dø. Men benådningen blev ikke til noget på det tidspunkt. Han skulle have afsonet indtil 20. december 1920, men fik, som det var sædvanligt ved god opførsel, betinget benådning, og han blev løsladt den 14. august 1917. Herefter levede Alberti en stille tilværelse til sin død 14. juni 1932.

Carl Alberti

Christian Carl Alberti var det mellemste barn. Han uddannede sig til farmaceut, men valgte at gå ind i forretninger og startede ”Albertis svovlsyrefabrikker A/S”. Fabrikken gik ikke godt, og Carl endte med at brænde regnskaberne og udvandre til Argentina, hvor han i 1893 begik selvmord. Alberti undersøgte, hvorvidt Carl havde efterladt sig familie i Argentina, som behøvede hjælp, men Carl havde kun efterladt sig gæld og ingen familie.

Eugenie Cornelius

Eugenie Cornelius var Peter Adler Albertis første kone. De blev gift i 1876. Efter sigende gjorde Alberti heftig kur, og Eugenie følte sig presset af sin familie til at gifte sig med ham. De var meget forskellige. Eugenie var musikalsk, selskabelig og kulturel – områder, som Alberti intet havde tilovers for. Han interesserede sig for forretninger. Sammen fik de datteren Elise i 1883. Albertis søster Sophie beskrev i et brev til Selma Lagerlöf ægteskabet som fortvivlet, og i 1899 blev de skilt. Alberti fik efter datidens regler forældremyndigheden over Elise, og de to blev boende i lejligheden. Eugenie blev i 1900 gift igen. Denne gang med operasangeren Peter Cornelius.

Anna Victoria Bendix

Thora, som hun blev kaldt, var en stor skønhed. Hun havde været gift to gange før giftermålet med Peter Adler Alberti. Sophie var meget imod, at Alberti giftede sig med Thora. Hun gik både til konseilspræsident

J.C. Christensen og dronning Louise for at få dem til at tale Alberti fra ægteskabet, men uden held. Alberti lyttede heller ikke til Sophies protester. Han giftede sig med Thora i 1906, og umiddelbart efter flyttede han med sin nye familie væk fra Sophie og "Det Albertiske Familiepalæ". Da Alberti bliver fængslet, gik der ikke lang tid, før han og Thora blev skilt.

Alberti og Thora var gift i to år. De blev skilt, mens Alberti var varetægtsfængslet i Nytorv Arrest, og retssagen kørte. I et interview i Kolding Social-Demokrat den 1. oktober 1908 fortalte Thora om Alberti: "Jeg beundrede denne tilsyneladende kloge, stærke og livsglade mand. Åh, når jeg tænker tilbage på vintermånederne, i hvilken de stærke angreb rettedes mod ham, og husker, i hvilken stemning han vendte fra rigsdagen tilbage i hjemmet. Hans jubel og glade latter trængte ind i hver krog, han kunne bryde ud i de stærkeste lovprisninger af livets dejlighed."

Elise Alberti

Elise, som blev født i 1883, var Albertis eneste datter, og da han og Eugenie blev skilt, blev hun boende hos sin far. Ud fra Albertis breve til hende, tyder det på, at de har haft et kærligt og humoristisk forhold. Blandt andet skriver han, at hun gerne må skrive korte breve til andre, men til ham skal de være lange. Da Alberti kom i fængsel, besøgte Elise ham flere gange, og de skrev til hinanden.

Brev fra Peter Adler Alberti til Elise:

"17 april 1899

Min Kære lille Lax!

Nu er jeg da kommet hjem igjen og har i dag modtaget det kjære lille Brevkort. Det var nu ikke derfor, vi kjøbte Brevkort. Meningen var jo, at jegskulle have lange Breve og de andre Brevkortene. Men det skal nu være Dig tilgivet. Enten Dine Breve ere korte eller lange, er det mig altid (toujours) en glæde (plasier) at modtage dem. Naa, jeg reiste altsaa i Torsdags Aften fra [?] og foer med en susende Fart til [?] og vaagnede [?]. Touren gik meget jævnt til Bremen med en Vildtysker i Kupien. I Bremen stod han ud og en anden Vildtysker kom ind. Det var en lille tyk en med et ildrødt Ansigt og endnu rødere Knopper i ansigtet. Han begyndte strax at bande og smelde over de snavsede Kupier og [?] en hel Del af sig og jeg [?] igjen og saaledes gik det et stykke Vei, saa blev jeg kjed af det og lod, som om jeg sov, saa faldt han i søvn og jeg læste videre i min Bog. Da Toget kom til Altona, stod jeg ud og gik over i Kieler-toget og lidt efter kommer Vildtyskeren med de ildrøde Knopper i Ansigtet ind i samme Kupier, hvor jeg sad. "Na, sind du wiedermals da. Guten Tag" sagde jeg .. Guten Tag", sagde han "Ich woll nach [?]". Da jeg hørte ham sige "ich woll", tænkte jeg mit derved og sagde: "Sie sind vielleicht ein [?]" hvortil han sagde "ja" og saa sagde jeg: "skal vi saa ikke lade være at [?] og gjøre Nar ad hinanden" og saa viste det sig at Vildtyskeren med de røde Knopper i Ansigtet var en skikkelig Kjøbmand fra Faxe. Jeg ved ikke, hvad du giver mig. Saa skiltes vi i Neumünster og jeg reiste til Kiel og videre og kom [?] hjem.

I dag spiste jeg til Middag i den nye Cafe i [?]. Der var saa fint, at jeg var lige ved at vælte en Sauceskaal, men det mislykkedes.

Hjemme staar det godt til og jeg skal hilse dig paa det bedste fra Kluk og Suppe, der begge følger Dig i Tankerne. Du skriver jo nok snart til dem.

Du skal ikke blot skrive om, hvem du ikke kan lide, men ogsaa om, hvem du kan lide og hvad de siger til dig.

Nu maa det vel være dejligt Foraar nede hos dig.

Vedlagt finder du 100 [?] som er dine Maanedspenge for April Og Mai. Du skriver nok til mig, hvorledes dine Penge vil slaa til. Din hengivne fader."

Brev fra veninden Valborg til Elise:

”Taastrup d. 16-6-1932

Kæreste La!

Hvor vedmodigt at du skulle miste din kære far saa brat, det greb mig dybt; der rullede saa mange Ungdomsminder frem for mig. Din far var altid saa venlig og god mod ”den lille alvorlige Valborg”, som han kaldte mig. Jeg kom til at tænke paa nogle Dages Besøg i dit hjem i Ny Vestergade fra den Tid jeg boede i Esrum. Din Far havde spøgende sagt: ”Nu henter vi Valborg, som man modtager en fra Hoffet, La staar paa Perronen og Niels holder med vognen”. Senere sagde din Far: ”Nu lejer vi at Valborg aldrig har set København før, men lige er kommet ind fra Landet, og saa maa du vise din Veninde København, vi fandt Ideen ypperlig, for omkring i Købh. Og morede os kongeligt. En aften gik din Far med os i Circus, der maatte vi to smaa Piger ikke gaa alene, en anden Dag tog din Far os med i Tivoli vi fik Lov til at skyde til Skive, køre i Karusel og selv tog han os med i Rutschebanen din Far kunde ikke lade os to lystige Pigebørn rutsche alene. Jeg husker en Sommerferie paa Holmegaard, din Far sagde: ”Du skal sørge for, at Valborg faar en Køretur hver Dag”. Jeg var altid rørt over at din travle, flittige Far kunde tænke paa at saadan en lille Pige fik saa mange Fornøjelser som muligt. Heller aldrig glemmer Louise og jeg, at din Far hjalp vor Far til en stilling da Far pludselig mistede sine Penge.

Tak Kære La for alle de glade Barne- og Ungdomsminder. Louise bad mig hilse dig rigtig kærlig fra hende, vi mindes din Far og Mor med Tak. Vil du ikke nok lade mig vide, hvornaar din Far skal begraves.

Modtag saa du, din Tante, Birger og [?] den kærligste Hilsen Fra din altid Hengivne Valborg.”

JUSTITSMINISTEREN

I 1892 kom Peter Adler Alberti i Folketinget for Venstre, og i 1901 blev han justitsminister. Da ministerposterne blev fordelt, ønskede Alberti sig bestemt ikke justitsministeriet. Han ville være finansminister. Men forskellige politiske hensyn og magtkampe gjorde, at han blev justitsminister.

Justitsministeren Alberti var arbejdsom, intelligent og havde stor opbakning fra sin partifløj og de sjællandske bønder. Men Alberti var på flere punkter en kontroversiel politiker, og hans embedsførelse er blevet beskrevet som: ”en blanding af landsfaderlighed og tyrkisk pasharegimente.”

Alberti blev som minister også dekoreret med ordener, blandt andet var han Kommandør af Dannebrog, 1. grad. Ordenerne skulle placeres korrekt på uniformen og i et spørgsmål om dette til udenrigsminister Frederik Raben-Levetzau, viser Alberti stor humor. Specielt tegningerne vidner om en vis selvironi: ”25 Dec 1906 Kjære Kollega! Vil de hjælpe en Broder i Nød? Hvorledes skal en Commandeur af Db, som faar et Udenlandsk [?] bære sine ordener? Saaledes? eller saaledes? eller saaledes? eller saaledes? Svar mig nu endelig [?] med omgaaende [?] jeg kan faa Stroppen syet fast paa Uniformen. Glædelig Jul og min ærbødige Hilsen til Grevinden. Deres Alberti.”

Alberti var både berømt og berygtet for sine taler under de politiske diskussioner i Rigsdagen. Han angreb uden tøven dem, der kritiserede regeringens politik. Altid var han konseilspræsidenten J. C. Christensens tro væbner. Også kritikere uden for Rigsdagen angreb han. De fik konsekvenserne af Albertis censurlov fra 1907 at føle. Det særlige forhold mellem Alberti og J.C. Christensen beskrev den radikale Edvard Brandes således: ”Begge er mænd med et godt hjerte – og begge brutale og hensynsløse. ... Fløjlsote og knytnæve – men samme greb!”

Det er måske der, man skal finde grunden til, at J.C. Christensen i lang tid holdt hånden over Alberti, selvom han blev anklaget for nepotisme og rod i økonomien. Først da kritikken mod Alberti i juli 1908 blev en alvorlig belastning for regeringen, tvang J. C. Christensen Alberti til at gå af.

Regeringen Deuntzer 1901-1905

Regeringen var ikke bare den første Venstre-regering, men også den første regering efter systemreformen, hvor det parlamentariske system blev indført. Kong Christian IX skulle udpege regeringslederen. J. C. Christensen var egentlig Venstres hovedfigur, men på trods af dette valgte kongen Johan Henrik Deuntzer som konseilspræsident, da han var akademiker, og J.C. Christensen "kun" var degn. Alberti ville helst være finansminister. Men regeringen var sammensat af forskellige fløje inden for partiet, der hver især skulle have deres ønsker tilgodeset. Alberti og Deuntzer var de eneste jurister, og da Deuntzer blev konseilspræsident og udenrigsminister, var forklaringen, at Alberti derfor som jurist måtte tage justitsministeriet.

Prygleloven

En af de helt store sager for Alberti som justitsminister var prygleloven. Alberti foreslog i 1903 en lov om anvendelse af legemsstraf over for voldtægtsforbrydere og grove voldsmænd: "Den straf, som personer af denne natur har agtelse for, er den legemlige revselse, og udsigten til denne vil formå at holde dem fra overfald på medmennesker, hvor muligheden af en af de andre straffe ikke vil evne det."

Forslaget mødte stor kritik i Folketinget, og debatten var med til at sprænge regeringen. Først i den nye regering J. C. Christensen blev prygleloven vedtaget i 1905. Den fungerede kun frem til 1911. I Horsens Straffeanstalt blev pryglestraffen brugt som en disciplinærstraf.

FORBRYDELSEN

"Ved mislykkede Forsøg gennem Spekulationer at dække Exportforeningens Handelstab."
(Domsudskrift, Doms Nr. 7123 Fg. Nr. 75)

Det er Albertis forklaring. Hans forbrydelse var forretninger, der slog fejl. Forbrydelsen er bestemt ikke kort forklaret. Den var indviklet og krævede to års retssag og udarbejdelsen af 10 tykke retsprotokoller.

Alberti oprettede i 1887 Danske Landmænds Smørekseport-Forening. For at give bønderne en god pris solgte han smørret til en kunstig høj pris. Tabet dækkede han ind ved at spekulere i sydafrikanske guldmineaktier med Den Sjællandske Bondestands Sparekasses penge og lade sparekassen optage lån i andre banker. Spekulationerne slog fejl, og da lånene skulle indfries, solgte Alberti sparekassens obligationer. For at skjule det, opgav Alberti dem som deponeret i Privatbanken. Han udarbejdede en liste over obligationerne, skrev dem under med falske underskrifter og et falskt stempel, sat med typer fra legetøjstrykkeriet "Perfect".

Det voksede ham over hovedet. Hårdt presset bad Alberti J. C. Christensen, der også var finansminister, om et lån på 1,5 millioner fra statskassen. Men da Alberti, en måned senere, skulle betale lånet tilbage, så han ingen anden udvej end at melde sig selv. Senere forklarede han at: "Jeg igennem alle årene ikke anstillede nogen som helst juridiske spekulationer over hvad jeg foretog mig. Det ene tog det andet med sig, og jeg var hele tiden overbevist om at forholdene ville bedre sig og ingen lide tab." (Forhørene, 1909)

Legetøjstrykkeriet "Perfect"

For at dække nogle af sine økonomiske tab ind begyndte Alberti at sælge sparekassens obligationer. Til bestyrelsen forklarede han, at obligationerne var deponeret i Privatbanken. Han udarbejdede en liste over de solgte obligationer, og herunder skrev han: "Samtlige foranstående obligationer beroede her den 31. f. m. og bero her fremdeles til Den sjællandske Bondestands Sparekasses disposition mod tilbagelevering af dette bevis". Derefter skrev han under med navnene på Privatbankens direktører og stemplede: "Privatbanken i Kjøbenhavn Aktieselskab" med det lille legetøjstrykkeri "Perfect".

Brev fra Alberti til kasserer Foss

Samme dag som Alberti meldte sig selv, skrev han et brev til kassereren for Den Sjællandske Bondestands Sparekasse: "Her: Kasserer Foss. De bedes standse alle udbetalinger og modtagelser af Indbetalinger og lukke kontoret. D: 8/9 08. Alberti."

Brev fra Alberti til sekretær Grøndal

Ingen andre var bekendt med Albertis affærer. Hans sekretær fik besked om, at breve, der var adresseret til Alberti, ikke skulle åbnes men lægges i en bestemt skuffe: "Kjære Grøndal. Alle Breve, som ere stiledede til mit Navn, aabnes ikke, men lægge i den øverste skuffe til venstre, naar man vender ryggen til Deres Værelse. Deres Alberti."

Journal for 1908, Mænd, Københavns Politi Arrest

Klokken kvart i fire blev Alberti skrevet ind i arrestprotokollen. Her skulle i tredje rubrik anføres navn, stilling og fødested, men Albertis stilling er ikke anført – måske har man anset det for unødvendigt. Desuden kan man læse, at de andre arrestanter fra den dag havde været arresteret op til 75 gange, mens det var Albertis første gang. Alberti blev efter et par måneder syg og blev derfor overflyttet til Vestre Fængsels Arrest. Da han var kommet sig, kom han tilbage til arresten.

RETSSAGEN

Kvart i fire tirsdag den 8. september 1908 blev Alberti indsat i Nytorv Arrest. Fire timer tidligere havde han meldt sig selv for falsk. Retssagen begyndte den 10. september 1908. Her skulle det opklares, hvor mange penge det drejede sig om og hvem, der var indblandet. Alberti forklarede på den første forhørsdag, at: "Jeg har gjort dette skridt – at melde mig selv – i stedet for et andet skridt, fordi jeg ønskede, at ikke andre skulle blive mistænkte. Ingen uden jeg er kendt med mine affærer, men efterhånden er de vokset mig over hovedet, og mit hoved er heller ikke, hvad det har været."

Den 17. december 1910 blev Alberti idømt 8 års tugthus for bedrageri, falsk og svingagtig førelse af sparekasseregnskab. Den 19. december, kl. fem om eftermiddagen, blev han overført fra arresten til Horsens Straffeanstalt.

J.C. Christensen og Sigurd Berg blev stillet for rigsretten. J.C. Christensen, fordi han som konseilspræsident ikke havde ført tilsyn med Alberti, og fordi han som finansminister havde lånt Alberti penge fra statskassen. Sigurd Berg, fordi han som indenrigsminister ikke havde først tilsyn med Albertis formandskab i sparekassen. J.C. Christensen blev frifundet, mens Berg blev idømt en bøde på 1.000 kr. Dertil kom folkets dom og ikke mindst den tabte respekt for de folkevalgte politikere. J.C. Christensen måtte gå af som konseilspræsident og opløse regeringen. Måske derfor holdt han i 1913 en tale om folkets tillid: "Men er

Fædrelandskærligheden borte, da er det parlamentariske Styresæt ikke i Stand til at hjælpe et Folk, lige saa lidt som nogen anden Regeringsform kan det, thi da er folket paa Vejen til sin Undergang."

J. C. Christensens dagbog

Konseilspræsident J. C. Christensen, der også var finansminister, havde lånt Alberti 1,5 millioner af statskassen. Trods rygter havde J.C. Christensen ikke undersøgt, om Alberti kunne stå inde for lånet. Den 11. september 1908 skrev J.C. Christensen i sin dagbog: "Tirsdag vare vi paa Toldboden for at tage mod Kejserinde Dagmar og Dronning Alexandra. Mens vi stod og ventede paa dem, fortalte Berg mig, at Alberti havde meldt sig selv til Politiet for Bedrageri og Falsk. Det var et Tordenslag."

Peter Adler Albertis generalieblad

Ligesom alle andre kriminelle fik Alberti udarbejdet et generalieblad, hvilket er en straffeattest. Generaliebladet blev udfyldt, mens retssagen stadig var i gang, og da dommen blev afgjort, blev også den ført ind. Bladet blev hele tiden opdateret. Først ved benådningen i 1917 og igen ved hans død i 1932.

HORSENS STRAFFEANSTALT

Fængslet var et prestigebyggeri. Som det første fængsel i Danmark, hvor fangerne ikke blot skulle straffes men også forbedres, var fængslet det håndfaste bevis for et land med humanisme og menneskeligt overskud. Et byggeri man som nation kunne være stolt af.

Arkitekten Friis var omhyggelig og gjorde et stort forarbejde, hvor han besøgte fængsler i Europa og USA. Resultatet var et firfløjet bygningskompleks, hvor de mange funktioner blev holdt adskilte på egne etager og fløje, og med solide døre med endnu mere solide låse som ekstra sikring.

Mod øst og vest lå fællesfangernes celleafdelinger. Mod nord og syd lå arbejdssale og administration. Og i midterfløjen lå forbedringsfangernes afdelinger og kirken, begge dele godt pakket ind i fængslets fløje.

REGLERNE & RUTINERNE I HORSENS STRAFFEANSTALT

Peter Adler Alberti ankom til Horsens Straffeanstalt den 19. december 1910, hvor han fik fangenummer 75.

Fra det øjeblik, fangen ankom til fængslet, indgik han i et fast mønster med regler og rutiner, der skulle følges. I løbet af de første dage udfyldte fangen et domspapir med oplysninger om sig selv og sin forbrydelse. Han blev eftersat af lægen, som skrev oplysninger om fangens udseende, helbredstilstand og tidligere liv i en stambog. Alt, hvad fangen havde med sig, blev taget fra ham og ført på lister. Derefter kom han i fangedragt og blev fotograferet.

Alle fanger blev inddelt i et classesystem med tre stadier. Hvis fangerne opførte sig ordentligt og fulgte fængslets regler, rykkede de et stadie op - hvis de brød reglerne, rykkede de ned. Jo højere stadie fangerne var på, jo flere privilegier og goder fik de. Betjente og værk mestre holdt øje med fangerne, og deres opførsel og flid blev bedømt på en karakterskala fra 1 – 4. Dårlige karakterer betød straf i form af nedrykning til et lavere stadie. Når tiden, fangen skulle afsone, var gået - eller før hvis han havde fået gode karakterer - blev han løsladt. Også det blev skrevet ind i en protokol. Fangernes første tid i friheden blev derefter fulgt af lokale fængselselskaber, der bedømte dem ud fra den moralske virkning, straffen havde haft.

I 1910 havde 37 procent af cellefangerne og 45 procent af fællesfangerne tidligere afsonet en eller flere straffe. De kendte allerede reglerne og rutinen ved ankomsten, og sandsynligheden for, at de senere ville komme tilbage, var stor.

Fange nr. 75 var førstegangsfange, da han kom til fængslet i Horsens. Han havde siddet varetægtsfængslet i 2 år i forbindelse med retssagen, men der var stor forskel på et arresthus og en straffeanstalt. Men selv om han aldrig havde været straffet før, kendte han i sin egenskab af forhenværende justitsminister de regler og rutiner, som fængselslivet bestod af.

”Når en tugthusfange kommer til straffanstalten, føres han fra modtagelsescellen, hvor han sidder de første tre døgn, ind i forberedelsesstadiet, som varer 3 måneder. Forberedelsesstadiet tilbringes efter valg i celle eller fællesskab, oftest i fællesskab, hvilket inspektionen også foretrækker for straks at vænne fangen til hustugten. Ved ”hustugten” forstås den lydige, sømmelige, beskedne optræden overfor funktionærer og opsyn, som tugthuset forlanger af fangerne. For flid og opførsel får de karakterer, hvorefter oprykningen gennem stadierne foregår. De tre egentlige tugthusstadier er tvangsstadiet, overgangsstadiet og den betingede benådning. Når en fange løslades, kan han blive støttet ad de forskellige private fængselselskaber. Straks i kontoret føres tilfældigt en fange ind. Han får betydet at åbne en pakke på bænken. Inspektions-assistenten står hos, medens han skal prøve det komne tøj til sin hjemsendelse dagen efter.

Assistenten faderligt: Hvor rejser De så hen, 119?

Fangen mumler: Lyngby.

Assist. hurtigt: Har De arbejde?

Fangen overhører.

Assist. skarpt: Har De arbejde?

Fangen svajende om sin indre hulhed og dukket tæt ned i pakken mumler: Øm, øm!

Assist. afvigende: Ja, for pas på, De ikke kommer herind igen.”

(Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Stambog og domsudskrift

Når en fange kom til fængslet, var det første som skete, at han sammen med lægen skulle udfylde ”stambog” og ”domsudskrift”. I stambogen skrev lægen en beskrivelse af fangen, inklusive særlige kendemærker. For Albertis vedkommende var det, at han var ”kolossal” og ”en del nærsynet”. Desuden blev der udfyldt oplysninger om fangens baggrund. Resten af stambogen indeholdt felter, som blev udfyldt løbende i forbindelse med afsoningen. For eksempel kan man læse lægens ordinationer om særlig forplejning og behandling. I domsudskriften var det fangen selv, som udfyldte en formular med spørgsmål. I Albertis domsudskrift kan man blandt andet læse, at hans forældre ikke var drikkældige, at han var fraskilt, og til spørgsmålet: ”Hvilke er Fangens Planer for Fremtiden”, svarer han: ”Ingen”.

Fangenummer

Når en fange kom til fængslet, ophørte han for en periode med at være et individ. I stedet blev han et nummer. Alberti var fange nr. 75. Fangerne gik med skilte med deres nummer på. Det skulle altid være synligt. Udover fangenummeret, stod der også et klassenummer. Klassenummeret fortalte hvor langt fangen var i sin afsoning, og hvor godt han opførte sig. Jo højere en klasse fangen var i, jo flere privilegier havde han ret til. Man startede i klasse 1 eller 2, og arbejdede sig op. Hvis man overtrådte fængslets regler,

kunne straffen være at man rykkede en klasse ned. Alberti nåede til 4. klasse, inden han blev overflyttet til Vridsløselille.

Fangefotografi

Når fangen ankom til fængslet, blev han fotograferet. Det gjorde man både for at kunne genkende ham, men også fordi man mente, at man kunne bedømme kriminelle ud fra kraniets form. Fangen skulle sidde på en stol med baghovedet på en nakkestøtte. Der blev taget et billede af ansigtet forfra og et fra siden. Mange af fangerne findes der flere fotografier af. Der blev nemlig taget et nyt fotografi, når deres udseende ændrede sig. For eksempel som de ældedes, mens de afsonede. Lidt under halvdelen af fangerne fik flere domme, og det var en anden grund til at få taget et nyt fangefoto. Hver gang man kom tilbage til fængslet, blev der taget et nyt fotografi.

Inden fangen blev fotograferet, skulle han barberes, og håret blev klippet kort. Ikke fordi han skulle fotograferes, men af hygiejniske grunde. Fangen havde lov til at have en kam, men han måtte først købe et spejl, når han nåede 4. klasse. Han kunne vaske sig hver dag, men bad kunne han kun få hver fjortende dag. Om det skrev forfatter Albert Dam i 1910: "Jeg ser ikke i det herskende fængselssystem nogen principiel hindring for rationelt at give fangerne bad endog hver dag. Den ekstra udgift til brændsel og reservetjeneste ville sandsynligvis indvindes ved et formindsket antal sygedage for ikke at tale om en forøget arbejdsydelse. Det ensformige: Hver dag, ville passe ind i systemet."

ADMINISTRATIONEN

Horsens Straffeanstalt rummede ikke bare fanger. Så enkelt var det ikke. Først og fremmest var der to typer af fanger: dem med tugthusdomme og dem med forbedringsdomme. De var igen underopdelt efter hvert deres "klassesystem". Og endelig var fangerne individer med hver deres forhistorie, opførsel og behov.

Fanger dømt til tugthus arbejdede på fælles arbejdssale og sov i enkeltmands natceller. De blev kaldt fællesfanger. Fanger dømt til forbedringshus arbejdede og sov i en enkeltcelle. De blev kaldt cellefanger. Den 31. marts 1910 sad der 173 fællesfanger og 221 cellefanger i Horsens, 394 tilsammen. I løbet af hele 1910, kom i alt 603 fanger igennem systemet.

Til at holde styr på fangerne var 81 mænd ansat. Sammen tog de sig af fangernes helbred, arbejde, mad, celleforhold og moralske forbedring. Og de sikrede, at alle regler og rutiner blev overholdt. Kontorpersonalet administrerede derudover også betjentenes ansættelse, boligforhold, uniformering og løn. Alt blev ført til regnskab og skrevet op, både vedrørende personale og fanger.

"Hele Horsens Strafanstalt ledes af en inspektør og en viceinspektør; den har desuden i sin tjeneste en præst, læge, bogholder, økonomiforvalter, lærer for fællesfanger, lærer for cellefanger, 3 kontorister, en overværkmester, spisemester, 2 overbetjente, en vagtmester, sygebetjent, portner, vagtbetjent, 41 opsynsbetjente, 7 dagvogtere, 12 natvogtere, 2 vægttere, et bud; af forskellige reservebetjente gøres der i alt ca. 1000 dages eller nætters tjeneste om året. Den har i sidste decenium gennemgående huset halvfjerde hundrede fanger. For tiden er den stadig fuldt besat med tæt ved 400. Den mindre halvdel er tugthusfanger. Resten er forbedringsfanger, der dels behandles i fællesskab, dels i en særskilt forbedringsafdeling. Siden anstalten toges i brug 20. maj i 1853 har den behandlet op mod 6000."

(Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Fængslet blev bygget, så det var muligt at holde de mange forskellige grupper skarpt adskilte. Forbedringsfangernes celler lå i midterfløjen, og fællescellerne lå i ydre fløjene mod øst og vest. Kontorpersonalet havde kontorer i hovedbygningens sydfløj, og betjentene var opdelt efter, om de arbejdede inden- eller udenfor ringmuren.

Kun i kirken, midt i fængslet, blev fangerne samlet. De var alle en del af kirkens menighed – uanset rang eller nummer.

Fange nr. 75 var, på trods af sin gode opførsel, en belastning for fængslets administration. Han var syg gennem det meste af sit ophold og fik derfor ordineret særlig forplejning og behandling. Fængslet modtog fine besøg det år, han blev indsat, med konseilspræsident Zahle i spidsen. Det var givetvis ikke let at være ansvarlig for en tidligere justitsministers ophold.

Da Alberti kom til fængslet i 1910, var det til et fængsel, som på flere måder var presset. Det kan man tydeligt læse i fængslets årsberetninger. Gennem flere år havde fængslet modtaget betydeligt flere fanger, end der egentlig var plads til. Konsekvenserne var, at disciplinen blev dårligere, der var uro, sundhedstilstanden blev dårligere, og der var ofte håndgemæng og konflikter. Blandt de ansatte spredte uroen sig også, en del af betjentene var hårdhændede, og spændetrøjen var ofte i brug. I 1912 fastslog en offentlig undersøgelse, at fire betjente skulle idømmes bøder. At fængslet, samtidig med overbelægning af fanger, problemer med betjentene og offentlige undersøgelser, også skulle påtage sig ansvaret for landets tidligere justitsministers afsoning, har ikke været en let opgave.

I forhold til 494 fanger var personalet på 81 mand en lille styrke. Og den del, der tog sig af fængslets administration var endnu mindre – otte personer inklusive inspektør og viceinspektør. Ansatte ved fængslet havde tradition for at være utroligt loyale overfor deres arbejdsplads. Et godt eksempel er Otto Møller, som var ansat i administrationen. Han blev i 1921 ansat som kontorassistent, og han avancerede gennem flere stillinger til fængselsbogholder i 1932, en stilling han besad indtil han gik på pension. Otto Møller havde ikke kun sin arbejdsplads på fængslet. Han boede der også med sin familie. Og fritiden delte han mellem to fængselsforeninger: Foreningen af overordnede Tjenestemænd ved Straffeanstalterne og Foreningen Horsens Fængselsselskab.

Brev fra en fanges hustru til Hr. Assistent A. Kraft, Horsens Straffeanstalt, 28. 10. 1903:

”Hr. Assistent Kraft. Undskyld min Dristighed at jeg skriver til dem men jeg har faaet at vide at min Mand som sidder her paa Straffeanstalten vil søge at komme til Amerika ved Politest Hjælp og da jeg agter at søge Skilsmisse og ikke kan tænke paa at have en Mand der sidder i Fængset den næste Tid vil jeg bede Assistenten om de ville være saa venlig at svare mig om det er Tilfælde min Mands Navn er [navn] hans Nr. er 408. Ærbødigst Mdm [navn], [adresse]. Jeg ville bede dem derom det er mulig ikke sige det til min Mand.”

BETJENTENE

For at blive betjent skulle man være ”fuldstændig legemlig rask og stærk, have forrettet Militærtjeneste, og have gode Elementærkundskaber”. Jobbet var eftertragtet. Lønnen var god, og man kunne bo med familien på fængslet, hvilket også inkluderede den daglige kost.

Alt hvad betjenten skulle, stod i inspektionsbøger. Der var tre grundregler: Strenghed, retfærdighed og menneskelighed, og desuden ”staa over Fangerne som streng Overordnet, men også som virkeligt Menneske med klar Forstand og et varmt Hjerte”.

”Mest betydning får opsynsbetjentene, som har fangerne direkte under sig i de daglige forhold. De rekrutteres af håndværkere, der har været soldat. Jeg mødte noget forudindtaget mod betjentene. Men det må være berettiget at være på vagt overfor folk, der frivilligt er slavefogeder. Jeg har tidligere overværet en samtale mellem opsynsbetjente. Deraf fremgik som deres selvfølgelige opfattelse, at fangerne var uhyrer, der ville gøre dem al den kval, de kunne, og som skulle holdes nede med straffe og prygl. De stakkels besværede betjente havde da kun at holde sig til reglementets bogstav. Men bogstaven ihjelslår. Der er stor rift om betjentpladserne. En vakant post som reservebetjent, der kan få lov at gå 5-7 år før han får fast ansættelse, kan søges af 70 ansøgere. Når man ansætter en mand, ser man hen til, at han er legemligt uden lyde, ikke latterlig, af et tiltalende ydre, siger inspektionen. Jeg savner en angivelse af et bestemt hensyn til de rent menneskelige egenskaber.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Betjentenes udstyr og påklædning

De betjente, som arbejdede inden for ringmuren, og var i direkte kontakt med fangerne, var udstyret med en stav eller ”Totschläger”, en alarmfløjte og eventuelt et sæt håndjern. Det eneste sted, hvor skarpladte skydevåben var en del af den indvendige overvågning, var i kirken. Når der var gudstjeneste, var mange fanger samlet på én gang, og der var mulighed for fangeoprør. Derfor havde man bevæbnede betjente til stede. Det kaldte man kirkeforsvaret. Den udvendige vagt, som var delt i et daghold og et nathold, var derimod bevæbnet med skydevåben, stikvåben og morgenstjerner. Det sidste nathold blev fotograferet i 1915.

Betjenten skulle være et godt eksempel for fangerne. Det gjaldt både den måde han opførte sig på, og den måde han var påklædt. Begge dele var nøje beskrevet i betjentens instrukser. Hvad angår beklædningen, fik han dele af uniformen udleveret: Jakke, hovedbeklædning, stav og fløjte for eksempel. Andre ting skulle han selv sørge for, som eksempelvis bukser. Men der var regler for farven (mørkeblå). Betjenten skulle altid være korrekt påklædt og bære ”uniformen med agtelse”. I visse situationer kunne det være svært at overholde reglerne. For eksempel var den sorte hjelm meget varm om sommeren, og fra 1912 blev det tilladt at bære hvid hjelm og hvide bukser, når det var varmt.

Betjentforeningen

I 1909 dannede betjentene en forening, hvor de kunne kæmpe for at bedre deres vilkår. For eksempel arbejdstiden, som var på næsten 14 timer om dagen. De første år var der kun få indmeldelser. Mange var nemlig bange for, at ledelsen ikke ville synes godt om ideen, og at medlemskab kunne have konsekvenser. I 1911 skrev inspektør Goos et brev til bestyrelsen, hvor han forsikrede, at han ”anerkender Betjentenes fulde ret til frit at vælge, om de vil være Medlemmer eller ej”, og derefter voksede foreningen støt. Betjentforeningens måske vigtigste profil hed Niels Jensen. Han var formand fra 1910 – 1916, og foreningen voksede og fandt sin form under hans ledelse.

DRAGTEN

Når fanger kom til Horsens, blev de som det første badet og iført fangedragten. Den var af gråt uldstof og bestod af kludesko, sokker, skjorte, knappet jakke, halsbind og halvlange bukser. Netop bukserne var

kendetegnet på en fange. Hvis han flygtede, kunne han med det samme genkendes på bukserne. Senere blev kendetegnet et ternet halsbind. Det var kun fanger på overgangstadiet, der snart skulle løslades og derfor forberedes på livet uden for murene, som gik i lange bukser. I regnskaberne kan vi se, at straffeanstalten indkøbte klæde i metermål, og nogle af fangerne var beskæftiget ved en afdeling kaldet beklædningen, men om der kun var tale om udlevering af tøj, eller decideret fremstilling, er usikkert.

”Sådan var han klædt: Kludesko, grove strømper, som også bruges på militære sygehuse, benklæderne nåede til midt på læggen, en trøje der stumpede om bæltstedet med en spids bagpå, enradknappet og uden revers om halsen; i udskæringen sås en knappet skjorte. Alt tøjet var af groft musegråt uldstof. Håret var kortklippet (reglm.: under $\frac{3}{4}$ tommer). Han var skæggløs. Barbering og klipning besørgeres af fanger.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Fange nr. 75 gik i fangedragt som alle de andre. På fangefotografiet kan vi se hans grå uldjakke og halsbind. Men vi kan ikke se hans bukser. Om dem fortælles en særlig historie. Fangens figur blev i stambogen beskrevet som prop og hans kendetegn var, at han var kolossal. Han vejede 138,5 kilo ved indsættelsen, og var desuden med sine 190 cm et godt stykke over gennemsnitshøjden, så angiveligt var der ikke bukser på lager, som han kunne passe, og hans bukser skulle derfor specialsyes. Om det er rigtigt eller ej, ved vi ikke.

CELLEN

I 1910 havde fængslet to typer celler. En for forbedringsfanger og en for tugthusfanger. De to slags fanger havde meget forskellige forhold og muligheder i fængslet, men et var ens, og det var den stramme døgnrytme, som var ens dag efter dag. Der var faste tider for stort set alt; Fra hvornår fangerne på de forskellige afdelinger stod op, arbejdede, var på gårdtur, spiste, skulle i seng og helt ned til detaljer som fastlagte ”Latrintider”.

Fanger med en forbedringsstraf sad i eneceller uden kontakt med de andre fanger døgnet rundt. Tanken bag var, at man på den måde undgik den dårlige påvirkning fra medfangerne, og at den gode påvirkning fra præst, lærer og opsyn bedre kunne gøre sin virkning. De sov, spiste og arbejdede i cellen, der var 8,6 m² stor, havde et vindue, elektrisk lys og varme fra en radiator.

Natcellerne var beregnet til tugthusfangerne, der arbejdede på fælles arbejdssale om dagen og kun var i cellerne om natten. Natcellen var meget lille, kun 3,2 m². Der kom ingen direkte luft eller lys ind i cellen, og der var ingen anden lyskilde, ligesom cellen heller ikke kunne opvarmes. Med andre ord: en lille, mørk og kold kasse med en dør i. For at undgå flugt- eller selvmordsforsøg skulle fangerne, inden de lagde sig til at sove om natten, lægge deres tøj på en skammel, der stod uden for cellen.

Fange nr. 75 sad de første tre måneder i en celle isoleret fra de andre fanger. Fangerne kunne selv vælge, hvordan de ville afsone i det såkaldte forberedelsesstadiet, og Alberti valgte altså ensomheden, frem for kontakten med medfangerne. Fordi Alberti havde en tugthusdom, overgik han efter tre måneder til tvangsstadiet, og den 20. marts 1911 blev han overført til en cellegang for fællesfanger, hvor han fik tildelt en natcelle til at sove i, og en strikkemaskine på en arbejdssal til at arbejde ved. Men kort tid efter blev han indlagt på fængslets sygeafdeling, hvor han lå, indtil han blev overflyttet til Vridsløselille i august 1912.

Forbedringscelle

”Den ledsagende inspektion drejer med kendt forsigtighed skodden fra det lille runde glughul i døren ind til en celle, et lyserødt oljemalet rum 2-3 X 3-4 meter; i det venstre hjørne står en rund bylt, sengetøjet, en madras rullet udenom lagenet, skråpuden og uldtæpperne. Om natten spændes den ud som en hængekøje fra væg til væg påtværs i kroge indenfor døren. Ovenover madrassen er en hylde med saltskål, madskab salmebog, testamente, en bog fra anstaltens bibliotek og det par effekter, en fange har lov at eje. På væggen var en fastgjort kumme til at vaske sig i, den modsatte havde et landkort, så vidt jeg husker. I det højre hjørne lå en samling legetøjsheste og uforarbejdet træ.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Natcelle

”En åbnet dør viser et firkantet kalket rum, indefter godt to meter dybt og godt en meter bredt. Den bagerste væg har ingen vinduer og er ikke nogen ydervæg. Udstyret er en fast bræddeseng med madras, skråpude, et lagen og tæpper, desuden en halmmåtte og et natmøbel af ler. Luften herinde har en gammel smag men den er ikke fugtig. Det kan teoretisk synes uforsvarligt at indlåse et menneske 7 ½ - 8 ½ time i et rum, som aldrig modtager nogen solstråle og frisk luft kun som ventilation, men sovecellerne har formentlig den fordel, at de ret stærkt næsten hypnotisk omgærder disse nervøse menneskers søvn. Når man indespærret et menneske om dagen mellem mure kan man også indsætte ham for natten i en kalket grav.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Potte

Cellerne var udstyret med en potte. Den var beregnet til brug om natten. Om dagen var der fem fastlagte ”Latrintoure”, hvor fangerne afdelingsvis skulle på latrinen. Begrundelsen for de faste latrintider var, at de var arbejdsbesparende for betjentene. Det er oplagt, at det har været svært for fangerne at skulle leve med forudbestemte toiletbesøg. Ikke mindst da en stor del af dem døjede med maveproblemer. Fange nr. 75 var en af dem med maveproblemer, og han fik ordineret retten til at ”maa gaa paa Latrinene, naar han anmoder derom”.

Cellernes indretning og udstyr

Alt der vedrørte cellernes indretning og udstyr var nøje gennemtænkt, og der var instrukser og regler for alt. Natcellerne var spartanske. Det eneste møbel var en sengeramme med halm, skråpude, lagen og tæppe. På cellegangen havde fangen et skab til de få ting, han havde ret til: madskåle og bestik, bibel, salmebog, kostplan, griffeltavle og småting, han efterhånden fik lov til at anskaffe sig, som spejl og pibe. For cellefangen, som opholdt sig i cellen døgnet rundt og også skulle kunne arbejde, var der et mere varieret udstyr: centralvarme og elektrisk lys, skab i cellen, bord og stol.

Fange nr. 75 fik en speciel stol i sin celle. Normalt sad fangerne på skamler eller på stole uden armlæn. Stolen, han fik, var med armlæn, og den blev afstivet for at sikre, at den ikke brød sammen under hans vægt. Da fange nr. 75 blev overflyttet til Vridsløselille i 1912, fulgte stolen med.

ARBEJDET

246 af fængslets fanger blev lejet ud af fængselsvæsenet til private entreprenører. Den største var Crome & Goldschmidts Fabrikker, der var grundlagt på fangearbejdskraft. Fabrikkerne var i 1910 Horsens’ største virksomhed med over 800 ansatte og dertil fangerne, der primært arbejdede med tekstiler. Udover arbejde

for Crome & Goldschmidt arbejdede en mindre gruppe fanger for staten, og en tredje gruppe stod for fængslets forplejning, beklædning, opvarmning, belysning og renlighed.

Uden for fængslet, fra april til oktober, blev 40 fanger beskæftiget af Det Danske Hedeselskab. I Kølseng Mergelleje gravede de mergel. På plantagerne Gedhus og Dejbjerg plantede de gran- og fyrretræer, spredte mergel for at berige hedens jord, pressede lyng og udførte vejarbejde. Fangerne var altså en vigtig arbejdskraft i hedens opdyrkning.

Gennem deres arbejde optjente fangerne, både ude og derhjemme, en gennemsnitlig dusør på 5,88 øre om dagen. Til sammenligning var den daglige omkostning per fange 1 krone og 78 øre om dagen. Hvis de ønskede det, kunne fangerne arbejde ud over deres pligtarbejde og optjene overarbejdspenge, hvoraf noget blev udbetalt, og noget blev gemt til deres løsladelse.

Fange nr. 75 nåede kun at arbejde et halvt år, før han blev indlagt på sygehuset. Før indlæggelsen havde han arbejdet ved en strikkemaskine. Vi ved ikke præcist, hvad han strikkede, men det gav anledning til stor morskab hos danskerne, og der blev blandt andet lavet spottekort med fangen, der sad i sin celle og strikkede strømper.

Crome & Goldschmidt

Arbejdet var den vigtigste del af fangens dagligdag. I Horsens havde man fra fængslets start løst problemet med at finde arbejdsopgaver til de mange fanger, ved at udleje arbejdskraften til private entreprenører.

Den altdominerende aftager af arbejdskraft var Crome & Goldschmidt A/S, en lokalbaseret tekstilvirksomhed, som i en periode på ca. 60 år baserede en blomstrende virksomhed på billig arbejdskraft fra fængslet. I begyndelsen af 1900-tallet øges kritikken af ordningen. Blandt andet var den årsagen til, at fagforeningerne havde problemer med at give væverne ordentlige vilkår. Og i 1916 ophørte samarbejdet med Crome & Goldschmidt.

Da **fange nr. 75** i 1910 skulle sættes i arbejde, var det ved en strikkemaskine, som en del af Crome & Goldschmidts store tekstilvirksomhed.

”De fleste af anstaltens fanger, ca. 250, er sysselsatte hos A/S Crome & Goldschmidts fabrikker, hovedparten ved vævene, andre beskæftiges med for- og biarbejder til vævningen: spoling, bobning, opplukning af spild, med at sy sætte og måtte. Foruden arbejdet for Crome & Goldschmidt er en snes stykker beskæftigede med at lave flettede lædersko for en anden privat entreprenør. Resten beskæftiges direkte med arbejde for staten eller i anstaltens egen tjeneste. Som dragere, gulvvaskere, rengøringsfanger og vaskeriarbejdere besørger overgangsfangerne arbejdet vedrørende husningen. Jo længere straffetid fanger har, desbedre kan de få det efterhånden.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Hedeselskabet

Inspektør Backe arbejdede gennem mange år med ideen om, at fanger på overgangsstadiet kunne arbejde med beplantning af den jyske hede. Fangerne ville kunne arbejde langt ude på heden, væk fra fristelser. Samtidig ville de, når de var væk fra fængslet og de strikse regler, kunne få en hverdag, som lignede den hverdag, de ville få, når de kom ud fra fængslet. Backe mente, det ville have en ”stærk opdragende virkning”. Fængslet fik kontrakt med Hedeselskabet, og i 1899 startede den første kampagne ved Gedhus

tæt ved Karup. De såkaldte hedekolonier blev en stor succes, og i årene efter århundredskiftet kom flere kolonier til. Da Alberti kom til fængslet, tog grupper af fanger, som var tæt på løsladelse, hver sommer af sted til arbejdskampagner på heden.

HELBREDET

Straffeanstaltens sygehus lå i en selvstændig bygning inden for ringmuren. Her var en læge og en sygebetjent ansat. Sygehuset havde forskellige afdelinger. Der var en afdeling for de ansatte, der boede ved fængslet, en afdeling for fællesfanger, en afdeling for cellefanger, en invalideafdeling og en abnormafdeling. Årsagerne til fangernes ophold på sygehuset kunne være alt lige fra bylder eller fnat til tandrodsbetændelse eller epilepsi. Fangerne kunne også blive opereret for eksempelvis hæmorider eller få fjernet fedtknuder på ryggen. Nogle fanger lå på sygehuset en dag eller to, mens andre kunne være indlagt i flere år. Ud af omkring 350-400 lå der i gennemsnit 23 fanger om dagen på sygehuset i årene 1908-11. Dødelighedsprocenten lå i 1908-11 mellem 0,76 og 1,40, og det var både unge og gamle, der gik bort, primært på grund af tuberkulose og influenza.

Fange nr. 75 blev indlagt på sygehuset den 13. juni 1911, men havde i en måned før det lidt af opkast, svimmelhed og permanent vægttab. Fangen havde allerede i Nytorv arrest klaget over søvnløshed, og ved ankomsten til Horsens var hans ansigtsfarve sund, men noget bleg. Lægen ordinerede, at fangen måtte bruge sin egen tandbørste, gå på latrin, når han anmodede om det, og han fik lange underbukser, vanter og lædersko udleveret. For at bekæmpe vægttabet fik fangen sigtebrød, blåbærgrød og flæsk, og han blev vejet jævnligt. Måske nok så vigtigt ordinerede lægen også en skrivebog og blyant – måske så fangen kunne få afløb for de tanker og problemer, han tumlede med. Fangen lå på sygehuset, indtil han blev overflyttet til Vridsløselille.

”Der kommer ca. 300 tilfælde på sygehuset om året. Til invalideafdelingen kan overføres 3 stykker, til sindssygeanstalter ligeså, dør 4-6. Af sygdomme er influenza den mest fremtrædende med omkring 60 tilfælde, forstoppelse, diarré og andre fordøjelsessygdomme med ca. 40, forskellige betændelser i øret, kirtlerne, bylder møder med ca. 25, gigt en halv snes stykker. Tugthuset har ca. 30 fanger til observation om året, hvoraf de, der går til sindssygeanstalterne og til dels til invalideafdelingen, bedømmes at være virkelige sindssyge. Hver fjortende dag får fangerne et tempereret bad i en badeindretning i kælderen. Jeg ser ikke i det herskende fængselssystem nogen principiel hindring for rationelt at give fangerne bad endog hver dag. Den ekstra udgift til brændsel og reservetjeneste ville sandsynligvis indvindes ved et formindsket antal sygedage for ikke at tale om en forøget arbejdsydelse. Det ensformige: hver dag, ville passe ind i systemet.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Særlig behandling og forplejning

Lægen kunne ordinere særlig behandling og forplejning. ”Særlig forplejning” betød, at lægen ordinerede ændringer i forhold til den reglementerede kost. Fangen kunne for eksempel få ordineret ekstra brød eller æg. ”Særlig behandling” betød, at lægen ordinerede ændringer i forhold til reglementet. Det kunne for eksempel være, at fangen fik lov til at benytte sin egen medbragte tandbørste. Retten til at skrive var et helt særligt privilegium, som kunne tildeles, men også tages væk som straf.

Fange nr. 75 fik uddelt skrivebøger og en blyant, som han efterlod, da han blev overført til Vridsløselille. Man kan stadig se tallet 75, som er skrevet på den ene side af blyanten.

Slugte genstande

Det skete ofte, at en fange slugte genstande som søm, bordknive, ståltråd og tandbørster. Man kan ikke give et let svar på, hvorfor en fange slugte genstand. Men der skulle en stor portion desperation til at gøre noget så ekstremt. En grund var, at det var for at komme på sygehuset, og på den måde komme væk fra cellen. En anden var, at det var lettere at flygte fra sygehuset. Fangen kunne også blive presset af medfanger. Eller han ville gerne dø.

Tvang

Tvang var en del af det, der definerede en fængselsstraf. Fangen skulle arbejde, tale og opføre sig på en bestemt måde. Men der var også en mere ekstrem form for tvang, som opstod, når fangen ikke indordnede sig under reglerne. Fangen kunne komme i spændetrøje, hvis betjenten vurderede, at han måske ville være til fare for sig selv eller andre. Selvom spændetrøjen ikke blev betragtet som en straf, men som en forholdsregel i fængslets regler, sad fangen i fængslets straffeafdeling i kælderen, når han var i spændetrøje. Et andet eksempel på fysisk tvang var onanihandsker, som lægen kunne ordinere, for at forhindre fangen i at onanere.

De ansatte og deres familier

De ansatte og deres familier havde ret til at blive behandlet på fængslets sygehus. Det betød, at sygehuset ikke kun behandlede voksne mænd, men også børn og kvinder. Det er derfor, at der i samlingen er en bækkenmåler. Den har været brugt, når de ansattes hustruer gik til kontrol, når de var gravide.

MADEN

I fængslets kælder lå centralkøkkenet. Her var ansat en spisemester og nogle fanger, som lavede mad til både fanger og ansatte. Maden blev ved alle måltider bragt op på cellegangene. Forbedringsfangerne spiste i deres celler, mens tugthusfangerne spiste på cellegangene, der også fungerede som spisesal. På hver gang stod to spiseborde, og over dem havde hver fange et skab, hvori de kunne gemme smør og brød, der blev uddelt om morgenen, men skulle holdes hele dagen. Fangerne skulle spise i tavshed og stod op i en række foran bordet. Gangen var aflåst og betjentene overvågede at alt foregik i god ro og orden. For at forhindre ulykker, var bestikket af træ og kniven til at skære kød med, var lænket fast. Under sit besøg i fængslet bed forfatter Albert Dam i 1910 mærke i, at maden blev lavet af upåklageligt friske grøntsager og var rig på kalorier. Måske endda lidt for rig.

Fange nr. 75 havde ikke problemer med kalorierne. Han led derimod af konstant vægttab og derfor ordinerede lægen særlig forplejning. Fangen fik sigtebrød og sødmælk og lægen anbefalede at han som kød fik flæsk onsdag og søndag. Senere anbefalede han at flæsken blev byttet ud med spejlæg, og at fangen spiste 1 liter blåbær suppe om dagen. Fangen var indlagt på sygehuset det meste af sin afsoning og spiste derfor sine måltider her.

Vægt

Vægten var det centrale værktøj i køkkenet. Fangernes kost var nøje sammensat og udtænkt, både ud fra en økonomisk og en sundhedsmæssig vinkel. Og alt blev nøjagtig vejret af. Men en ting var, at maden måske på papiret var tilstrækkelig, og endog god, virkeligheden ramte alligevel fangerne hårdt. For maden var også ensformig, og ikke altid appetitlig, så fangerne fik madlede – inklusive fange nr. 75 – de tabte sig, og endte med at blive syge.

Mavesygdomme

Tugthusfangerne, som afsonede i fællesskab, spiste sammen på cellegangen. Kød lå på et skærebræt, som alle fangerne forsynede sig fra. I 1910 var mavesygdomme den næst hyppigste grund til sygdom i fængslet, kun overgået af influenza. Og alle mavetilfælde, bortset fra et enkelt, ramte tugthusfangerne. Derimod havde forbedringsfangerne, som spiste alene i deres celler, ingen problemer med maven.

PRYGLESTRAFFEN

Den strengeste straf, en fange kunne få i fængslet, var pryglestraffen. Det kunne være slag med rotting, tamp eller kat, og det var en straf, som kun blev brugt ved grove forseelser som for eksempel flugt. Eksempelvis fik fange nr. 19 i 1908 15 slag med den trettenhalede kat for et flugtforsøg. Det højeste antal slag med katten, en fange kunne idømmes, var 27. Og før straffen blev udført, skulle fængselslægen observere fangen og bedømme, om han kunne tåle straffen. Hvis han kunne tåle pryglene, blev han bundet til den kolde jomfru, og en af betjentene gav ham de slag, han var idømt. Blev smerterne for meget, og fangen besvimed, kom han på sygehuset. Når han var kommet sig, fik han resten af straffen. Arbejdet med afstraffelsen (kaldet profos) gik på omgang blandt betjentene, da det var et psykisk hårdt arbejde at udføre.

Fange nr. 75 blev aldrig tildelt pryglestraf. Faktisk blev han ikke idømt nogen form for straf i løbet af sit fængselsophold. Men da han var justitsminister, var prygleloven et af hans mest omdiskuterede lovforslag. Efter lange diskussioner blev denne lov, som gav mulighed for at volds- og sædelighedsforbrydere fik prygl som en del af deres fængselsstraf, vedtaget i 1905. Den blev dog aldrig populær og blev ophævet allerede i 1911.

”Til venstre ind fra gangen var afstraffelsesrummet. Midt på murstensgulvet stod en træstolpe fastgjort i gulv og loft. Den havde bøjler og remme til at fastspænde delinkventens ben og hals og reb til at binde med, desuden en slags sæk, som skulle omgive hovedet, forpartiet og lemmerne men lade ryggen blottet. I et vægskab stod opstillet en samling spanskrør, med dem gives rotting. Ved siden af hang forskellige begede eller ubegede tov- og linestumper mellem ½ og 1 meter lange. De var omviklede foroven til at tage på og deltes forneden i et forskelligt antal knudrede dukter; med disse gives kat eller hvad det kan hedde. Det hele så ud som en museumsafdeling af forhistoriske marterinstrumenter. Således er da foruden skafottet, de yderste midler, det danske samfund har til at gøre sine borgere loyale.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

DET FORBUDTE

I 1910 fik 60 fanger en straf for at overtræde fængslets regler. De allerfleste blev straffet for respektstridigt forhold, hvilket betød, at de ikke havde vist personalet fornøden respekt. Ledelsen idømte straffen. Det gjaldt om at stå på god fod med betjentene – de havde magten til at gøre et fængselsophold tåleligt eller utåleligt. Den næststørste forseelse var slagsmål og klammeri. Det gav gnidninger, når så mange mennesker gik op og ned af hinanden hver dag.

I 1910 blev to fanger straffet for at flygte, den ene fra Gedhus Plantage. Han blev senere fanget igen og blev ført til straffeanstalten, for så var det slut med at arbejde under fri himmel. Et andet almindeligt brud på reglerne var at være i besiddelse af noget ulovligt. For eksempel våben, hvilket er let at forstå. Men også ting som spillekort og brilleetui var ulovlige. Det samme gjaldt strømpebånd til at holde de tykke sokker oppe. Umiddelbart er det svært at forstå, men det var ureglementeret og skulle derfor straffes.

I 1910 blev 29 fanger straffet med nedrykning af klassetrin. Det betød, at de blev frataget rettighederne på de klassetrin, de havde været på. For at rykke op igen skulle de have karakteren særdeles god i en hel måned eller god i to måneder. Den næst hyppigste straf var isolation eller mørk kachot. Derefter kom straffen på vand og brød - og til sidst korporlig straf.

Fange nr. 75 opførte sig godt og fik gennem hele sit fængselsophold i Horsens karakteren 2, hvilket stod for "god".

En central opgave for betjenten var at bedømme fangens opførsel og indberette, når fangen overtrådte reglerne. Det betød, at betjentens magt var stor. Ikke blot var det ham, der havde nøglerne, det var også ham, man skulle holde sig på god fod med. Betjenten skulle skrive alt op i notesbøger og aflægge rapport til inspektøren. I 1910 var dårlig opførsel overfor personalet den mest almindelige begrundelse, betjente angav som brud på regler.

Flugt

Det var forbudt at flygte fra fængslet, men fangerne prøvede alligevel. I 1910 var der to fanger, der blev straffet for flugt eller forsøg på det. Flugtmetoderne var mange og fantasifulde. Et godt eksempel er et flugtforsøg fra 1908. Det var Mozart Lindberg, som prøvede at flygte. Han flettede et tov af tråd fra væveriet og syede et jakkesæt som forklædning. Da han forsøgte at komme over ringmuren, blev han opdaget af den udvendige nattevagt. Som straf fik han 15 slag med den trettenhalede kat. En anden fange prøvede i 1917 at skære sig ud af sin celle med et fejlblad. Han var sindssyg og sad i fængslets kælder. Som straf slap han med en advarsel for at ødelægge inventaret.

Overfald

Når en fange blev straffet i 1910, var det i de fleste tilfælde for "respektstridigt forhold" eller "slagsmål og klammeri". Det skete også, at en fange overfaldt en betjent:

"Den 26/9 15 greb han pludselig, uden nogen Foranledning fra de Omværende, en Trækølle, hvormed han slog Afdelingens Betjent oven i Hovedet, (hvorved der frembragtes et ca: 5 cm langt Saar, og hvorefter Betjenten endnu er utjenstdygtig paa grund af Svimmelhed); han sattes saa ned i en Kjældercelle, og her slog han Dagen efter den vagthavende Betjent i Ansigtet med sin Tøffel, uden dog at gjøre væsentlig Skade." (Rapport, 1915)

Personlige genstande

Der er ting, som det i dag kan være svært at forstå, var forbudt for fangen at have. Et par strømpebånd blev konfiskerede, fordi de ikke var reglementeret påklædning. Straffen var 24 timer mørk kachot. Et brilleetui blev konfiskeret. Det kunne måske nok bruges til at passe på fangens briller, men også til at smugle beskeder eller lignende. Fangen slap for straf, men fik en advarsel. Ting brugt til personlig hygiejne, som barberknive, spejle og skægkrøllejern, blev konfiskeret, fordi de kunne bruges som våben – enten mod medfanger eller betjente. Men brugen kunne også være et oprør mod systemet. Der var nemlig regler for, hvor langt fangens skæg og hår måtte være.

Smugling

I fængslet, hvor fangen blev konstant overvåget, kunne han have behov for at gemme ting. Det kunne være tobak, som han ifølge sin klasse ikke havde lov til at ryge, eller det kunne være nøgler og dirke beregnet til et flugtforsøg. I april 1910 udhulede fange nr. 16 sin træetøffel for at gemme dirke, han selv havde lavet,

men derefter kasseret, da de ikke var gode nok. Selv ikke de kasserede skulle opdages. Da forfatter Albert Dam var på besøg i fængslet, så han flere eksempler på ulovlige gemmesteder. Hans kommentar var: "Disse arbejder er udførte med en smule sømstump og fortæller om, hvilke kræfter der går til grunde herinde."

KIRKEN

Kristendommen var en central del af forbedringstanken. Derfor giver det også god mening, at kirken er placeret i hjertet af fængslet. Sammen med den hårde disciplin og isolation skulle religiøs prægning forme fangerne under deres ophold i fængslet. Gudstjenesterne om søndagen var obligatoriske for alle fangerne, og fængselspræsten forsøgte gennem personlige samtaler med fangerne, at påvirke dem i en positiv retning. Mange fanger brugte præsten som sjælesørger, hvis de f.eks. havde brug for tilgivelse eller en at dele afsavnet til familien med. Desuden var præsten den eneste blandt de ansatte i fængslet, der havde tavshedspligt, og derfor kunne fangerne fortælle præsten alt.

Fange nr. 75 var til stede i kirken hver søndag. Det må vi gå ud fra, for det skulle han jo, og der er ingen optegnelser i stambogen om det modsatte. Kun en enkelt gang nævnes præsten, og det er i forbindelse med et besøg fangen får af søsteren Sofie og datteren Elise, og hvor præsten deltager. Tidligere besøg klarede fangen alene, og man får den tanke, at fange nr. 75 er inde i en svær periode og har brug for støtte. I samme måned skriver han nemlig også utroligt meget. Hele tre skrivebøger fyldes.

"Kirkens loft var som en åbenbaring i fængslet, skinnende hvidt i tavl med diskrete rosetter. Stoleraderne skrånede stejlt op. Midt på var de delte ved et skillerum på over mandshøjde; hver stol fik derved størrelse til at optage et hold. Mellemvæggen mellem bænkeraderne havde et halvtag, der dækkede frem over næste række. Under dette halvtag har hvert hold at sidde og kan kun se frem mod præsten. Af enkeltmandsstole var der kun tre midt i nederste række. De bruges til de værste eksemplarer fra straffeafdelingen. Fra bænkeraderne kan fangerne nedenfor se den prækende præst i ornat. Desuden er der præstens ord." (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Der var tvungen kirkegang i fængslet, men det var ikke med præstens gode vilje. I årsberetningen fra 1910 skriver præsten Aastrup følgende:

"Nogle enkelte have begæret Fritagelse for at deltage i Gudstjenesten, og jeg har altid støttet en saadan Begæring. Det vilde sikkert være heldigt, om der i det hele kunde blive mere Frivillighed indført, saa at den tvungne Gudstjeneste efterhaanden helt kunde bortfalde."

Til gengæld forsøgte præsten sig med frivillig sangundervisning: "Undervisning i Sang gives 1 Time ugentlig. Sangskolen talte den 1ste April 1910 29 Elever. De ved Gudstjenesten benyttede Melodier er gennemgaaet og lært. Sangen dyrkes med Lyst og synes til megen Glæde for Fangerne."

MEDFANGERNE

Den gennemsnitlige fange i 1910 var 30-40 år, tidligere straffet, daglejer, ugift og afsonede en straf på op til to år for tyveri. Enkelte fanger sad inde for brandstiftelse eller sædelighedsforbrydelser, men langt størstedelen havde begået tyveri, røveri eller lignende forbrydelser, hvor den dømte havde tilegnet sig noget på ulovligt vis. Når fangerne blev løsladt, havde mange svært ved at holde sig lovlige. Næsten halvdelen af alle løsladte vendte tilbage til fængslet. Samtidig med Alberti sad to af fængslets mest berømte fanger. En af dem havde standart fangeprofilen. Bulotti var landarbejder, ugift og var straffet adskillige gange for bl.a. brandstiftelse og tyveri. Den anden var Mozart Lindberg, der sad inde for røverisk overfald.

Fange nr. 75 var 58 år, da han blev indsat i fængslet. Han var tidligere justitsminister, fraskilt, havde ikke været straffet før, og han fik en dom på 8 års tugthus for bedrageri og falsk. På mange områder adskilte fangen sig markant fra sine medfanger. Han kom først og fremmest fra samfundets absolutte top, han var ikke straffet tidligere, og han skulle afsones en meget lang straf. Det var alt sammen atypisk. Der hvor fange nr. 75 lignede langt de fleste af sine medfanger, var forbrydelsens art: han havde taget noget, som ikke tilhørte ham. Forskellen var forbrydelsens størrelse. De 15 mio. kroner i 1908 svarer til 901.000.000 nutidskroner.

”Ved nærmere eftersyn differentierer de sig ud i væsentlig tre slags. Nogle synes at finde sig tilrette her efter forholdene; de har et hjemligt præg af relativ tilfredshed; det er dem, der tilhører ”forbryderfamilierne”, som fængselsautoriteterne regner så stærkt med, og som kan statistisk eftervises. En anden mindre del har et bestemt uorienteret præg og er helt afrakkede; det er dem, der er kommen i det, det er første gang den sygdom findes i slægten og nu hænger den med hele sin voldsomhed. Den tredje slags vil jeg kalde de passionerede; der var kun et par stykker med levende øjne; det var at se til folk med særlige evner, der altså har givet sig et monstrøst udslag. På tværs af denne grove inddeling og netop derved var det alligevel, fraregnet den organiske hæmning, som direkte skyldes tugthuset og det liv, de har ført, de samme ansigter som træffes i byens gader, i landsbyer og på marker. Og hvad gælder overhovedet enhver inddeling; enkeltvis har de deres egen historie eller mangel på historie.” (Forfatter Albert Dam, Et besøg i Horsens Tugthus, 1910)

Johan Andrew Bulotti

Bulotti var en polsk landarbejder, som arbejdede i Danmark. Han begik brutale røverier og rovmord mod landmænd som havde arbejdet for, og som han mente skyldte ham løn. Udbyttet var sparepenge gemt i sparebøsser. Bulotti blev indsat i Horsens i oktober 1909, og hans tid i fængslet blev bestemt ikke god. Han havde problemer med disciplinen blev voldelig og kom som straf i isolationscelle. Her sad han i 15 år - i lange perioder lænket til væggen. Han endte med at blive sindssyg og blev derfor overført til en sikringsanstalt, hvor han sad indtil sin død i 1943.

Mozart Lindberg

Mozart Lindberg tilbragte det meste af sit liv i fængsler. Næsten 60 år sammenlagt i perioden 1901–1963. Heraf afsonede han 25 år i Horsens. I 1963 blev han udskrevet på prøve – på dette tidspunkt var han 82 år. Lindberg forsøgte flere gange at flygte, men det mislykkedes gang på gang. Ét af flugtforsøgene udførte han i 1927. Han syede en skjorte, som han kunne flygte i. Bagefter lavede han en rebstige med elleve trin og et muranker lavet af en bøjet ilddrager. Han lavede et hul i muren på 3. etage i arbejdssalen, hvor han arbejdede. Men da han smed rebet ud ad vinduet, gik det galt. Det ramte nemlig vinduet ved betjentenes vagtstue, og Lindberg blev stoppet, inden han var kommet rigtig i gang.